1. सुभाषितानि

(श्रेष्ठ वचन)

उत्तरमाला

१. (क) वृक्षाः (ख) मधुमक्षिका

(ग) कूपखननं (घ) महतां

(ङ) तृणं

२. (क) सन्तः मधुरसूक्तरसं सृजन्ति।

(ख) मधुमक्षिका कटुकं रसं पीत्वा माधुर्यम् जनयति।

(ग) वृक्षाः जनेभ्यः पुष्पपत्रफलच्छाया मूल वल्कलदारुभिः यच्छन्ति।

(घ) सन्तः मधुरसूक्तरसं सृजन्ति।

(ङ) पिशुनस्य मैत्री यशः नाशयति।

३. (क) (1) साक्षात् (2) तृणं (3) जीवमानः (4) परमं।

(ख) (1) मक्षिका (2) माधुर्य (3) समसज्जनदुर्जनानाः (4) मधुरसूक्तरसं।

(ग) चिन्तनीया हि, प्रतिक्रिया, गृहे।

४. **(क) एकपदेन उत्तरत–**

(क) यशः (ख) अर्थपरस्यः

(ग) पिशुनस्य (घ) सौख्यं

पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(क) व्यसनिनः विद्याफलं नश्यति।

(ख) प्रमत्तसचिवस्य नृपस्य राज्यं नश्यति।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–

(क) अपयशः (ख) धर्म

(ग) नराधिपस्य (घ) कुलम् + अर्थपरस्य

(ख) एकपदेन उत्तरत–

(क) गुणज्ञेषु (ख) निर्गुणं

(ग) सुस्वादुतोयाः (घ) नद्यः

पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(क) निर्गुणं प्राप्य गुणाः दोषा भवन्ति।

(ख) सुस्वादुतायाः नद्यः समुद्रम् आसाद्य अपेयाः भवन्ति।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–

(क) सुस्वादु (ख) नद्यः

(ग) भवन्ति + अपेयाः (घ) निर्गुणाः

५. (क) काः समुद्रम् आसाद्य अपेयाः भवन्ति?

(ख) के मधुरसूक्तरस सृजन्ति?

(ग) गुणाः कुत्र गुणाः भवन्ति?

(घ) कस्य धर्मः नश्यति?

(ङ) किं महीरुहेभ्यः विमुखं न यान्ति।

६. (क) खादन् + अपि (ख) सन्तः + तथा + एव

(ग) परैः + अपि (घ) नरः + अधिपस्य

(ङ) तत् + भागधेयम् (च) देवम् + एव + अवलभ्वते

७.

	पदम्	उपसर्गः	धातुः/शब्दः	प्रत्ययः
(क)	प्राप्य	प्र	आप्	ल्यप्
(ख)	श्रुत्वा		श्रु	क्त्वा
(ग)	व्यसनिनः	वि	अस्	इनः
(घ)	पीत्वा		पा (पिब्)	क्त्वा
(ङ)	जीवमानः		जिव्	मानः

८.

	पदम्	विपरीतार्थम्
(क)	कटुकम्	(ख) अपेयः
(ग)	अधर्मः	(घ) गुणाः
(ङ)	शत्रुता	(च) नष्टति

९.

	विशेष्याः	विशेषाणि
(क)	सुस्वादुतोयाः	नद्यः
(ख)	कटुकम्	रसम्
(ग)	मधुरम्	सूक्तरसम्
(घ)	पुच्छविषाणहीनः	पशुः
(ङ)	प्रमत्तसचिवस्य	नराधिपस्य

१०.

	कर्ता	क्रिया
(क)	यशः	नश्यति
(ख)	दैवम्	अवलम्बते
(ग)	व्यसनिनः	नश्यति
(घ)	मधुमक्षिका	जनयति
(ङ)	मैत्री	नश्यति

११. (क) आम् (ख) न

(ग) आम् (घ) आम्

(ङ) न

१२. **खण्ड 'क'** — **खण्ड 'ख'**

खण्ड 'क'	खण्ड 'ख'
(क) असौ	(ii) सः
(ख) विहाय	(ii) त्यक्त्वा
(ग) महीरुहाः	(v) वृक्षाः
(घ) श्रुत्वा	(iii) आकर्ण्य
(ङ) नराधिपस्य	(iv) राज्ञः
(च) प्राप्य	(viii) लब्ध्वा
(छ) आसाद्य	(i) उपेत्य
(ज) तोयम्	(vi) जलम्

2. बिलस्य वाणी न कदापि मे श्रुता

(बिल की वाणी कभी भी मैंने नहीं सुनी)

उत्तरमाला

१. (क) शृगालः (ख) शृगालः
(ग) दूरं (घ) सिंहः
(ङ) दधिपुच्छः

२. (क) सिंहः अचिन्तयत– "नूनमेषा गुहा स्वामिन सदा समाहवानं करोति।"
(ख) सिंहः शृगालस्य आह्नाम् अकरोत्।
(ग) सिंहस्य उच्चगर्जनेन पशवः भयभीताः अभवत्।
(घ) शृगालः अचिन्तयत– 'अहो विनष्टोऽस्मि।'
(ङ) सिंहः क्षुधार्तः इतस्ततः अभ्रमत्।

३. **एकपदेन उत्तरत–**
(क) खरनखरः (ख) वने
(ग) सूर्यास्त समये (घ) गुहाम्

पूर्णवाक्येन उत्तरत–
(क) सिंहस्य पदपद्धतिः गुहायां प्रविष्टा दृश्यते।
(ख) सिंहः अचिन्तयत– 'नूनम् एतस्यां गुहायां रात्रौ कोऽपि जीवः आगच्छति।'

निर्देशानुसारम् उत्तरत–
(क) महतीं (ख) सिंहः
(ग) अत्र + एव (घ) बाह्यतः

४. (क) सिंहः कीदृशः गुहाम् अपश्यत्?
(ख) कस्य स्वामी दधि पुच्छः नाम शृगालः आसीत्?

(ग) एषा गुहा कः सदा समाह्वानं करोति?

(घ) के भयभीताः अधावन्?

(ङ) कथं शृगालः दूरं पलायितः?

५. (1) कुरुते (2) अनागतं (3) संस्थस्य (5) बिलस्य

६. (क) इतः + स्ततः (ख) बहिर् + आगता

(ग) एतत् + श्रुत्वा (घ) कः + अपि

(ङ) करोति + अनागतम्

७. (क) न (ख) आम्

(ग) न (घ) आम्

(ङ) आम्

८.

	उपसर्ग	धातुः/शब्दः	प्रत्ययः
(क)	प्र	विश	ल्यप
(ख)		श्रु	क्त्वा
(ग)	वि	चित्	ल्यप
(घ)		दृश्	क्त्वा
(ङ)		कृ	तुमुन्
(च)	वि	नश्	क्त

९. (क) एकस्मिन् वने खरनखरः सिंहः प्रतिवसति स्म।

(ख) सः गुहायां निगूढो भूत्वा अतिष्ठत्।

(ग) एतस्मिने अन्तरे गुहायाः स्वामी दधिपुच्छः नाम शृगालः समागच्छत्।

(घ) सिंहपद्धति दृष्ट्वा शृगालः चिन्तयति यत् बिले सिंहः अस्ति।

(ङ) यदि त्वं मां न आह्वयसि तर्हि द्वितीयं बिलं यास्यामि।

(च) नूनमेषा गुहा स्वामिनः सदा समाह्वानं करोति।

(छ) सिंहस्य प्रतिध्वनिना गुहा उच्चैः शृगालम् आह्वयत्।

(ज) शृगालः ततः दूरं पलायितः।

१०.

	पदम्		विलोमपदम्
(क)	रात्रौ	(iii)	दिने
(ख)	अत्र	(i)	तत्र
(ग)	बहिरागता	(v)	प्रविष्टा
(घ)	सूर्यास्त	(ii)	सूर्योदय
(ङ)	उच्चैः	(iv)	नीचैः

११. (क) सदा (ख) परितः

(ग) विना (घ) यथा, तथा

(ङ) नूनम

१२. **खण्ड 'क'** **खण्ड 'ख'**

(क) विचार्य	(iii) विचिन्त्य
(ख) दृष्ट्वा	(i) अवलोक्य
(ग) यास्यामि	(iv) गमिष्यामि
(घ) वेपथुः	(v) कम्पनम्
(ङ) क्षुधार्तः	(ii) बुभुक्षितः
(च) समयः	(v) नियमः

3. डिजीभारतम्

(डिजिटल भारत)

उत्तरमाला

१. (क) मानवस्य (ख) प्राचीनकाले
(ग) चलभाषयन्त्रेण (घ) कर्गदोद्योगे
(ङ) वित्तकोशस्य

२. (क) आपणे वस्तुक्रयार्थम रूप्यकाणाम् अनिवार्यता न भविष्यति।
(ख) चिकित्सालये उपचारार्थ रूप्यकाणाम् आवश्यकता अद्य नानुभूयते।
(ग) संगणकस्य अधिकाधिक–प्रयोगेण वृक्षाणां कर्तनं न्यूनता भविष्यति।
(घ) प्राचीनकाले तालपत्रोपरि भोजपत्रोपरि च लेखनकार्यम् आरब्धम।
(ङ) सर्वाणि पत्राणि अस्माकं चलदूरभाषयन्त्रे 'ई-मेल' इति स्थाने सुरक्षितानि भवन्ति।

३. **एकपदेन उत्तरत–**
(क) रूप्यकाणाम्
(ख) नूतनज्ञानान्वेषणार्थम्

पूर्णवाक्येन उत्तरत–
लेखनार्थम् अभ्यास पुस्तिकायाः कर्गदस्य आवश्यकता न भविष्यति।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–
(क) चतुर्थी (ख) अनुभूतिः
(ग) अपि, वा (घ) परिचित

४. (क) कस्य मनोगतानां भावानां कर्गदोपरिलेखनं प्रारब्धम?
(ख) कस्य प्रगतियात्रा पुनरपि अग्रेगता?
(ग) अनेन किं दिशि महान उपकारो भविष्यति।
(घ) चिकित्सालये किमर्थं रूप्यकाणाम् आवश्यकता न अनुभूयते?
(ङ) कथं शुल्कं प्रदातुं शक्यते?

५.	उपसर्ग	धातुः/शब्द	प्रत्ययः
(1)		कृ	तुमुन्
(2)	प्र	दा	तुमुन्
(3)		दा	तुमुन्
(4)	आ	दा	ल्यप्
(5)		पठन्	अर्थ

६. (क) भोजपत्रः + उपरि (ख) सर्वेषाम् + एव
(ग) चिकित्सालयः + अपि (घ) इति + आदि
(ङ) एकेन + एव

७. **पद्म** **विपरीतार्थक**
(क) प्रदान (ख) लिखितम्
(ग) आधुनिककाले (घ) अधिकता
(ङ) ह्यः

4. सदैव पुरतो निधेहि चरणम्
(सदैव आगे कदम बढ़ाओ)

उत्तरमाला

१. (क) पथि (ख) गिरिशिखरे
(ग) हिंसा (घ) सुदुष्करं

२. (क) सुदुष्करं मार्गे गमन् अस्ति।
(ख) सततं ध्येय-स्मरणं करणीयम्।
(ग) पथि पाषाणाः विषमाः प्रखराः
(घ) मूढ जहीहि।

३. **एकपदेन उत्तरत–**
(क) पुरतो (ख) यानं

पूर्णवाक्येन उत्तरत–
(क) स्वकीयं साधनं बलं भवति।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–
(क) खलु (ख) सप्तमी

४. (क) (1) पाषाणाः (2) हिंसा
(3) गमनं (4) पुरतो
(ख) (1) शक्तिं (2) अनुरक्तिं
(3) कुरु (4) पुरतो

५. मूल शब्दः | विभक्तिः | वचनम्

	मूल शब्दः	विभक्तिः	वचनम्
(क)	गिरिशिखर	सप्तमी	एकवचन
(ख)	पशु	सप्तमी	बहुवचनम्
(ग)	पथिन्	सप्तमी	एकवचनम्
(घ)	पाषाणे	सप्तमी	एकवचनम्
(ङ)	चरण	प्रथमा	एकवचनम्

६.

	पदानि		विलोमपदानि
(क)	स्वकीयम्	(ii)	परकीयम्
(ख)	आरोहणम्	(iv)	अवतरणम्
(ग)	सुदुष्करम्	(i)	सुकरम्
(घ)	विषमाः	(iii)	समाः

७. (क) विना + एव (ख) नग + आरोहणम्

(ग) यदि + अपि (घ) तथा + अनुरक्तिम्

८.

	खण्ड 'क'		खण्ड 'ख'
(क)	पुरतः	(iv)	अग्रतः
(ख)	स्वकीयम्	(vi)	निजम्
(ग)	जहि	(ii)	त्यज
(घ)	सततम्	(iii)	निरन्तरम्
(ङ)	विषमाः	(i)	असामान्याः
(च)	पथि	(v)	मार्गे

5. कण्टकेनैव कण्टकम्

(काँटे को काँटे से ही दूर किया जाता है)

उत्तरमाला

१. (क) नदीजलम् (ख) बदरी-गुल्मानां पृष्ठे

(ग) मानवाः (घ) चञ्चलः

(ङ) चञ्चलः

२. (क) व्याघ्रः अवदत– "साम्प्रतं बुभुक्षितोऽस्मि। इदानी अहं त्वां खादिष्यामि।"

(ख) जनाः नद्यां स्नानं कुर्वन्ति, वस्त्राणि प्रक्षालयन्ति तथा च मल-मूत्रादिकं विसृज्य निवर्तन्ते।

(ग) वृक्षः अवदत्– "मानवाः अस्माकं छायायां विरमन्ति। अस्माकं फलानि खादन्ति।

(घ) लोमशिका चञ्चल अकथयत्– 'बाढम्, त्वं जालं प्रसारम।'

(ङ) व्याधः लोमशिकायै निखिलां कथां न्यवेदयत्।

(च) लोमशिकाः व्याघ्रः प्रति कथयति।

३. **एकपदेन उत्तरत–**

(क) चञ्चलः (ख) व्याघ्रः

(ग) वने (घ) जालात्

पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(क) व्याघ्रः न्यवेदयत्– भो मानव! यदि त्वं मां मोचयिष्यसि तर्हि अहं त्वांन हनिष्यामि।

(ख) चञ्चलः पक्षिमृगादीनां ग्रहणेन सीमा जीविकां निर्वाहयति स्म।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–

(क) व्याघ्रः (ख) अन्यस्मिन्

(ग) क्लान्तः (घ) रात्रौ

४. (क) व्याधस्य जाले कः बद्ध आसीत्।

(ख) व्याघ्रः किं आसीत्?

(ग) कुत्र एकः व्याघ्रः बद्धः आसीत्?

(घ) व्याधः व्याघ्रं कुतः बहिः निरसारयत्?

(ङ) चञ्चलः कान् ग्रहणेन जीविकां निर्वाहयति स्म।

(च) जनाः कुत्र स्नानं कुर्वन्ति?

५. (क) कुत्र + अपि (ख) बुभुक्षितः + अस्मि

(ग) तथा + एव (घ) सः + अवदत्

(ङ) प्रति + आवर्तत

६.

	उपसर्गः	धातुः	प्रत्ययः
(क)	वि	स्तृ	ल्यप्
(ख)		भू	क्त्वा
(ग)		पा	क्त्वा
(घ)	आ	नी	ल्यप्
(ङ)		कृ	क्त्वा
(च)		दृश्	क्त्वा
(छ)		खाद्	तुमुन्

७.

	पदानि		विलोमपदानि
(क)	बद्धः	(i)	मुक्तः
(ख)	धर्मः	(ii)	अधर्मः
(ग)	प्रातः	(iii)	सायम्
(घ)	समीपे	(iv)	दूरे
(ङ)	उपसृत्य	(v)	अपसृत्य
(च)	पापम्	(vi)	पुण्यम्

८.	पदानि		पर्यायपदानि
(क)	प्रहृत्य	(ii)	हत्वा
(ख)	भणितम्	(v)	कथितम्
(ग)	निखिलाम्	(i)	सम्पूर्णाम्
(घ)	धमनम्	(vi)	कपटम्
(ङ)	न्यवेदयत्	(iv)	प्रार्थितवान्
(च)	अनारतम्	(iii)	निरन्तरम्

९. (क) आसीत् कश्चित् चञ्चलो नाम व्याधः।
(ख) एकदा सः वने जालं विस्तीर्य गृहम् आगतवान्।
(ग) तदा सः व्याधः व्याघ्रं जालात् बहिः निरसारयत्।
(घ) चञ्चलः वृक्षम् उपगम्य अपृच्छत्।
(ङ) समीपे एका लोमशिका बदरी-गुल्माना पृष्ठे निलीना एतां वार्ता शृणोति स्म।
(च) लोमशिका चञ्चलम् अकथयत्-बाढम्, त्वं जालं प्रसारय।
(छ) अनारतं कूर्दनेन सः श्रान्तः अभवत्।
(ज) जाले पुनः तं बद्धं दृष्ट्वा व्याधः प्रसन्नो भूत्वा गृहं प्रत्यागच्छत्।

१०. (क) लोमशिका — चञ्चलः प्रति
(ख) वृक्षः — चञ्चलः प्रति
(ग) व्याघ्रः — व्याधः प्रति
(घ) नदीजलं — चञ्चलः प्रति
(ङ) लोमशिका — चञ्चलः प्रति

११. (क) बाघ (ख) परिश्रान्त
(ग) त्यक्त्वा (घ) उचितम्
(ङ) समीपं गत्वा

6. गृहं शून्यं सुतां विना
(बेटी के बिना घर शून्य)

उत्तरमाला

१. (क) चिकित्सिकां (ख) त्रिवर्षीया
(ग) कार्यालये (घ) संध्याकाले
(ङ) राकेशः

२. (क) शालिनी जनकः मनुस्मृतेः पंक्तिम् उद्धरति स्म।
(ख) यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते।

(ग) माला स्वास्थ्यं समीचीनं न आसीत्।

(घ) राकेशः सायं प्रातः देवीस्तुतिं करोति।

३. **एकपदेन उत्तरत—**

(क) ग्रीष्मावकाशे (ख) मालायाः

(ग) प्रसन्नमनसा (घ) शालिनी

पूर्णवाक्येन उत्तरत—

(क) शालिनी मालां प्रति कथयति।

(ख) यत्र नार्यः पूज्यन्ते तत्र देवताः रमन्ते।

निर्देशानुसारम् उत्तरत—

(क) शालिनी (ख) दिवसे

(ग) शालिनी (घ) खलु

४. (क) राकेशः कं लालयति।

(ख) अम्बिका कस्य क्रोडे उपकिशति?

(ग) राकेशः कस्याः तिरस्कारं करोति।

(घ) राकेशः कं प्रति प्रश्नवाचिकां दृष्टिं क्षिपति?

(ङ) अधुना कस्य आवश्यकता अस्ति?

५. (क) सहसा + एव (ख) उद्विग्ना + अस्मि

(ग) भोजनकालः + अपि (घ) मौनम् + एवाश्रयति

(ङ) लज्ज् + चास्मि (च) सत् + मार्ग

६.

	उपसर्गः	धातुः	प्रत्ययः
(क)	सम्	आ	गता
(ख)		चिन्त्	तुमुन्
(ग)		कृ	क्तवतु
(घ)	प्र	क्षाल्	ल्यप्
(ङ)		ज्ञा	तुमुन्

७.

	पदानि		विलोमपदानि
(क)	अधुना	(iii)	पुरा
(ख)	तिरस्कारः	(iv)	सत्कारः
(ग)	सबला	(i)	अबला
(घ)	अस्माकम्	(v)	युस्माकम्
(ङ)	कनिष्ठा	(ii)	वरिष्ठा

८. (क) मात्रा (ख) कलमेन्

(ग) नेत्रेण (घ) द्विचक्रके

(ङ) पादै

९.	कर्त्ता	क्रिया
(क)	अहम्	पश्यामि
(ख)	शालिनी	आगच्छति
(ग)	भ्राता	आगच्छति
(घ)	शालिनी	ददाति
(ङ)	अहम्	स्वीकरोमि

१०.	खण्ड 'क'		खण्ड 'ख'
(क)	पुत्री	(iii)	सुता
(ख)	अधुना	(i)	सम्प्रति
(ग)	तिरस्कार:	(iv)	अनादर:
(घ)	शत्रु:	(v)	रिपु:
(ङ)	साकम्	(ii)	सार्धम्

7. भारतजनताऽहम्
(मैं भारत की जनता हूँ)

उत्तरमाला

१. (क) कुसुमादपि
(ख) संसारे
(ग) अध्यात्मसुधाकटिनी-स्नानै
(घ) सम्पूर्ण संसारे
(ङ) विश्वस्मिन् जगति

२. (क) गीतैर्मुग्धं नृत्यैर्मुग्धं काव्यैर्मुग्ध समं जगत् मुग्धम् अस्ति।
(ख) अहं अभिमानधना विनयोपेतो भारतजनता अस्मि।
(ग) अहं वसुन्धराम् कुटुम्बं मन्ये।
(घ) अहं विश्वस्मिन् जगति गता अस्मि।
(ङ) अतिथि: मह्यम् देवा: अस्ति।

३. **एकपदेन उत्तरत–**
(क) दुर्बलताया:
(ख) मैत्री

पूर्णवाक्येन उत्तरत–
अहं मित्रस्य चक्षुषा संसारं पश्यन्ती भारतजनताऽस्मि।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–
(क) भारतजनताऽहम्
(ख) अन्ति
(ग) संसारं
(घ) प्रकृति + अस्ति

४. (क) क: उत्सवप्रिया अस्मि?
(ख) समं जगत् मम किं मुग्धम् अस्मि?
(ग) अहं कस्मात् कठिना भारतजनताऽस्मि?
(घ) अहं वसुंधराम् कामं कुटुम्बं मन्ये?
(ङ) अहं कीदृशी भारतजनताऽस्मि?

५. (क) गीतः + मुग्धम्　　(ख) प्रकृतिः + अस्ति
(ग) गताः + अस्मि　　(घ) भारतजनता + अहम्
(ङ) कुलिशात् + अपि

६. (क) कुसुमादपि, काव्यैर्मुग्धं, रसभरिता, समस्ते, कुटुम्ब, गताहमस्मि, जगति, परिपूता

७.

खण्ड 'क'	**खण्ड 'ख'**
श्रेयः	कल्याणम्
तटिनी	नदी
संसारे	जगति
कुसुम	पुष्पम्
सुकुमारा	कोमला

8. संसार सागरस्य नायकाः
(संसार सागर के नायक)
उत्तरमाला

१. (क) गजपरिमाणम्　　(ख) तडागाः
(ग) गजधरः　　(घ) अशेषेदेशे
(ङ) गजधरः

२. (क) गजधरेभ्यः कार्यसमाप्तौ वेतनानि अतिरिच्य सम्मानमपि प्रदीपयते स्म।
(ख) एककं दशकं च आहात्य शतकं सहस्रं वा रचयतः स्म।
(ग) नूतनसमाजस्य मनसि इयं जिज्ञासा नैव उद्भूता यद् अस्मात्पूर्वम् पूर्वएतावतः तडागनान् के रचयन्ति स्म।
(घ) गजधराः नगरनियोजनात् लघुनिर्माणपर्यन्तं सर्वाणि कार्यं कुवन्तिस्म।
(ङ) गजधरः इतिशब्दः तडागनिर्मातृणां सादरं स्मरणार्थम्।

३. **एकपदेन उत्तरत–**
(क) गजधराः　　(ख) गजपरिमाणम्
(ग) राजस्थानस्य　　(घ) गज

पूर्णवाक्येन उत्तरत–
(क) वास्तुकाराः
(ख) गजधरः इति शब्दः तडागनिर्मातृणां सादरं स्मरणार्धम्।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–
(क) अधुना　　(ख) नैव
(ग) शब्दः　　(घ) गजधरः

४. (क) के वास्तुकाराः आसन्?　　(ख) के योजनां प्रस्तुवन्ति स्म?
(ग) कुत्र तडागाः निर्मीयन्ते?　　(घ) गजधरः किं धारयति?
(ङ) गजधरः कस्य गाम्भीर्यं मापयेत्?

५. (क) शब्दः + अयम् (ख) स्मरण + अर्थम्
(ग) अद्य + अपि (घ) किम् + चित्
(ङ) सहसा + एव

६.

विशेषाणि	विशेष्याः
(क) अशेषे	(i) देशे
(ख) वास्तुकाराः	(ii) गजधराः
(ग) सुन्दरः	(iii) शब्दः
(घ) सर्वाणि	(vi) कार्याणि
(ङ) नूतनः	(v) प्रविधिः
(च) पठितेन	(vi) समाजेन

७. (क) पुरातनः (ख) दाने
(ग) प्रदीयते (घ) नष्टा
(ङ) सर्मथाः

८.

(क) सहसा	(iv) अकस्मात्
(ख) जिज्ञासा	(iii) ज्ञातुमिच्छा
(ग) बहुप्रथिता	(i) सुविख्याताः
(घ) अतिरिच्य	(vi) अन्यथा
(ङ) पूर्वम्	(viii) प्राक्
(च) अशेषे	(v) समग्रे
(छ) समादृताः	(ii) सम्मानिताः
(ज) प्रतिदाने	(vii) प्रतिग्रहणे

9. सप्तभगिन्यः

(सात बहनें)

उत्तरमाला

१. (क) अष्टाविंशति (ख) सप्त
(ग) वंशः (घ) स्वदेशेराज्यानां
(ङ) सप्तराज्यानि

२. (क) इतिशब्दः सर्वप्रथमं विगतशताब्दस्य द्विसप्ततितमे वर्षे त्रिपुराराज्यस्योद्घाटनक्रमे केनापि प्रवर्तितः।
(ख) अस्य प्रदेशस्य अन्ताराष्ट्रियख्यातिम् प्राप्तः वंशोद्योग अस्ति।
(ग) सप्तराज्यानि सप्तभगिन्यः इति उपाधिः तेषां सामाजिक-सांस्कृतिक-साम्यात् सिध्यते।
(घ) अस्मिन् प्रदेशे वंशवृक्षाणां प्राचुर्यं विद्यते।
(ङ) एतानि राज्यानि भ्रमणार्थं स्वर्गसदृशानि सन्ति।
(च) पुष्पस्तबकसदृशानि सप्तभगिन्यः भारतवृक्षे विराजन्ते।

३. **एकपदेन उत्तरत–**

(क) भगिनी (ख) सप्तभगिन्यः

(ग) शरीरेण (घ) बहवः

पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(क) सप्तभगिनीप्रदेशे गारो-खासी-नगा-मिजो-प्रभृत्वः बहवः जनजातीयाः निवसन्ति।

(ख) सप्तभगिनीप्रदेशे निवासिनः उर्जस्विनः सन्ति।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–

(क) 'परम्कल्याणकारी' इति विशेषणपदम्। (ख) निष्णाताः

४. (क) भगिनीप्रदेशोऽयं किमर्थं समीचीनः?

(ख) एतानि राज्यानि भारतवृक्षे कानि विराजन्ते?

(ग) किम् समूहः भगिनीसप्तके ज्ञायते?

(घ) अस्मिन् प्रदेशे बहवः कति निवसन्ति?

(ङ) कति केन्द्रशासित प्रदेशाः सन्ति?

५. (क) सम्यक् + जानाति (ख) प्रश्रितः + अस्ति

(ग) यदि + अपि (घ) प्राचीनः + इतिहासे

(ङ) बहु + आकर्षकः (च) महत्व + आधायिनी

६.

	विशेष्याः		**विशेषाणि**
(क)	जनजातीयाः	(iv)	बहवः
(ख)	भावना	(iii)	परमकल्याणकारी
(ग)	शब्दः	(ii)	अयम्
(घ)	राज्यानि	(vi)	स्वर्गसदृशानि
(ङ)	प्रदेशः	(v)	श्रुतमधुरः
(च)	सप्तभगिन्यः	(i)	इमाः

७.

	पदम्		**विलोमपदम्**
(क)	प्राचुर्यम्	(iv)	न्यूनता
(ख)	सङ्घटनम्	(i)	विघटनम्
(ग)	स्वाधीनाः	(ii)	पराधीनाः
(घ)	बृहत्तराणि	(v)	लघूनि
(ङ)	प्राचीनम्	(iii)	नवीनम्

८.

	पदम्		**समानार्थक पदानि**
(क)	हृद्या	(iii)	प्रिया
(ख)	बृहत्तराणि	(v)	विशालानि
(ग)	समवायः	(ii)	समाहारः
(घ)	बाढम्	(i)	शोभनम्
(ङ)	परिपूरिताः	(iv)	सम्पूर्णाः

९. **प्रकृतिः** **प्रत्ययः**

(क) पठ् + अनीय (ख) गम् + तुमुन्

(ग) दृश् + क्त (घ) कृ + क्त

(ङ) ज्ञा + तुमुन्

१०. (क)	चल्	लोट्	प्रथम:	एकवचनम्
(ख)	अस् (होना)	लट्	प्रथम:	बहुवचनम्
(ग)	इच्छा	लट्	उत्तम:	बहुवचनम्
(घ)	गम् (गच्छ)	लट्	प्रथम:	एकवचनम्
(ङ)	वद्	लट्	प्रथम:	द्विवचनम्

११.

खण्ड 'क'	**खण्ड 'ख'**
(क) भगिनी	(iii) स्वसा
(ख) प्रथित:	(vi) प्रसिद्धः
(ग) निष्णाता:	(v) निपुणाः
(घ) ज्ञातुम्	(i) अवगन्तुम्
(ङ) सार्धम्	(ii) सह
(च) प्राचुर्यम्	(iv) बाहुल्यं

10. नीतिनवनीतम्
(अच्छी बातों का संग्रह)

उत्तरमाला

१. (क) दु:खम् (ख) दृष्टिपूतम्

(ग) विपरीतं (घ) समाचरेत्

(ङ) सर्वमात्मवशं

२. (क) संसारे समासेन सुखदु:खयो: लक्षणं विद्यात्।

(ख) वस्त्रपूतं जलं पिबेत्।

(ग) त्रिषु तुष्टेषु तप: समाप्यते।

(घ) अस्माभि: कर्म प्रयत्नेन कुर्वीत।

(ङ) मातापितरौ क्लेशं सहेते।

३. (क) नित्यं वृद्धोपसेविन: कति वर्धन्ते?

(ख) आत्मवशं किम् भवति?

(ग) कर्म कीदृशं परितोषाय कर्तव्यम्।

(घ) सर्वदा मातापितरौ: आचार्यस्य च केषां कुर्यात?

(ङ) मातापितरौ केषां क्लेषं सहेते?

४. (क) **एकपदेन उत्तरत–**

(क) चत्वारि (ख) बलम्

(ग) वृद्धोपसेविनः (घ) आयुः

पूर्णवाक्येन उत्तरत–

(क) अभिवादनशीलस्य आयु विद्या यशः बलम् च इति चत्वारि वर्धन्ते।

(ख) आयुष्मान् वृद्धोपसेविनः भवति।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–

(क) 'अभिवादनशीलस्य' इति कर्तृपदं अस्ति।

(ख) 'यशः' इति पयार्यपदम् अस्ति।

(ग) वृद्धः + उपसेविनः

(घ) 'तस्य' इति विशेष्यपदम् अस्ति।

(ख) **एकपदेन उत्तरत–**

(क) मातापितरौ (ख) नृणाम्

पूर्णवाक्येन उत्तरत–

मातापितरौ क्लेशं निष्कृतिः कर्तुं वर्षशतरैपि न शक्या अस्ति।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–

(क) मातापितरौ (ख) वर्षशतः + अपि

(ग) सम्भवे (घ) अपि

५. (क) (i) सर्वं (ii) आत्मवशं (iii) समासेन (iv) लक्षणं

(ख) (i) प्रियं (ii) आचार्यस्य (iii) तेष्वेव (iv) त्रिषु

(ग) (i) पादं (ii) वस्त्रपूतं (iii) सत्यपूतां (iv) पूतं

६. (क) यशः + बलम् (ख) वृद्धः + उपसेविनः

(ग) तयोः + नित्यम् (घ) वर्षशतैः + अपि

(ङ) कुर्वतः + अस्य

७. (क) न (ख) आम् (ग) आम्

(घ) न (ङ) न

८.

खण्ड 'क'	खण्ड 'ख'
(क) सम्भवे	(i) जन्मावसरे
(ख) परितोषः	(ii) सन्तोषः
(ग) क्लेशाम्	(iii) कष्टम्
(घ) पूतम्	(iv) पवित्रम्
(ङ) नृणाम्	(v) मनुष्याणाम्

11. सावित्री बाईफुले
(सावित्री बाई फुले)

उत्तरमाला

१. (क) 1831 तमे ख्रिस्ताब्दे (ख) लक्ष्मीबाई च खंडोजी
(ग) ज्योतिबा फुले (घ) सावित्री बाई फुले
(ङ) 1897 तमे ख्रिस्ताब्दे

२. (क) ज्योतिबा फुले स्त्रीशिक्षाया: प्रबल: समर्थक: आसीत्।
(ख) विधवानां शिरोमुण्डनस्य सा विरोधम् अकरोत्।
(ग) 'महिला सेवामण्डल' 'शिशुहत्या प्रतिबन्धक गृह' संस्थानां स्थापनायां फूलेदम्पत्यो: अवदानम् महत्वपूर्णम् आसीत्।
(घ) दुर्भिक्षकाले सा पीडितजनानाम् सेवाम् अकरोत्।
(ङ) 'सत्यशोधक मण्डलस्य' उद्देश्यम् उत्पीडितानां समुदायानां स्वाधिकारान् प्रति जागरण आसीत्।

३. **एकपदेन उत्तरत–**
(क) सामाजिककुरीतीनां (ख) 1851 तमे ख्रिस्ताब्दे
(ग) निजगृहं (घ) सावित्री

पूर्णवाक्येन उत्तरत–
(क) सावित्री अकथयत– "यत् यथेष्टं जलं नयत"।
(ख) सावित्री एतत् अपमानं सोढुं नाशक्नोत्।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–
(क) सावित्री (ख) सावित्री
(ग) नार्य: (घ) 'ता:' विशेषणपदं 'स्त्रिय:' विशेष्यपदं

४. (क) कासाम् शिरोमुण्डनस्य सावित्री विरोधम् अकरोत्?
(ख) सावित्री स्वविद्यालये कन्याभि: सह किं आलपति।
(ग) कस्य नायगांव नाम्निस्थाने सावित्री अजायत?
(घ) का स्वदृढ निश्चयात् न विचलति?
(ङ) महाराष्ट्रस्य का महिला शिक्षिका सावित्री बाईफुले आसीत्?

५. (क) न + अस्ति
(ख) क: + चित्
(ग) अध्ययन + अभिलाषा
(घ) सार्वजनिक: + अयम्
(ङ) जल + उद्धारणम्
(च) शिर: + मुण्डनस्य

६.	विशेषणानि		विशेष्या:
(क)	मुखरम्	(i)	विरोधम्
(ख)	प्रबल:	(ii)	समर्थक:
(ग)	एका	(iii)	शिक्षिका
(घ)	निम्नजातीया:	(iv)	पाठशालाया:
(ङ)	स्वकीयम्	(v)	अध्ययनम्
(च)	सार्वजनिक:	(vi)	तडाग:

७.	पदानि		विलोमपदानि
(क)	आदाय	(i)	दत्वा
(ख)	असाध्यम्	(ii)	साध्यम्
(ग)	पक्ष:	(iii)	विपक्ष:
(घ)	प्रथमा	(iv)	अन्तिमा
(ङ)	अजायत	(v)	निधनं गता
(च)	निम्नजातीया:	(vi)	उच्चवर्गीया:
(छ)	समानता	(vii)	विषमता

८.	पदानि		समानार्थकपदानि
(क)	तिरस्कार:	(i)	अपमान:
(ख)	सर्वदा	(ii)	सदा
(ग)	निकषा	(iii)	समीपे
(घ)	अध्ययनम्	(iv)	पठनम्
(ङ)	अभिहितौ	(v)	कथितौ
(च)	अजायत	(vi)	जन्म अलभत्

९. (क) सावित्री बाईफुले महाराष्ट्रस्य प्रथमा महिला शिक्षिका आसीत्।
(ख) 1831 तमे ख्रिस्ताब्दे महाराष्ट्रस्य नायगाँव-नाम्नि स्थाने सावित्री अजायत।
(ग) सावित्र्या: विवाहसमये सा नववर्षीया आसीत्।
(घ) सावित्रीबाई फुले महाराष्ट्रस्य प्रथमा महिला शिक्षिका आसीत्।
(ङ) 1848 तमे ख्रिस्ताब्दे कन्यानां कृते प्रदेशस्य प्रथमं विद्यालयम् आरभत।
(च) सामाजिक-कुरीतिनां सावित्री मुखरं विरोधम् अकरोत्।
(छ) सावित्री असाध्यरोगेण ग्रस्ता 1897 तमे ख्रिस्ताब्दे निधनं गता।
(ज) सावित्र्या: द्वयो: काव्यसङ्कलनयो: नामनी इति स्त: (1) 'काव्य फुले' (2) 'सुबोधरत्नाकर' इति स्त:।

१०.	खण्ड 'क'		खण्ड 'ख'
(क)	नापित:	(i)	केशकर्तक:
(ख)	अश्रान्तम्	(ii)	अक्लान्तम्
(ग)	रुढ़ौ	(iii)	परम्परायाम्
(घ)	नार्य:	(iv)	स्त्रिय:
(ङ)	प्रारब्ध:	(v)	समारब्ध:

११. (क) विद्यते (ख) विवाहित
(ग) सहनार्थम् (घ) गृहीत्वा

12. कः रक्षति कः रक्षितः
(कौन रक्षा करता है कौन रक्षा योग्य है)

उत्तरमाला

१. (क) वैभवः (ख) परमिन्दर
(ग) घातकाः (घ) पर्यावरेण
(ङ) बालाः

२. (क) बालाः काष्ठपीठे अवकरभाण्डारं दृष्ट्वा वार्तालापं कुर्वन्ति।
(ख) मेट्रोमार्गावां निर्माणाय वृक्षाः कर्त्यन्ते।
(ग) रोजलिन बालैः सह विकीर्णमवकरं अवकरकण्डोले पातयति।
(घ) अस्माभि शिक्षकाणां सहयोगेन प्लास्टिकस्य विविध पक्षाः विचारणीयाः।
(ङ) वैभवः विद्युतभावेन पीडितः बहिरागतः।

३. **एकपदेन उत्तरत–**
(क) धेनुः (ख) कदलीफलानि
(ग) पिहिते (घ) क्षतिः

पूर्णवाक्येन उत्तरत–
(क) अधुना प्लास्टिकनिर्मितानि वस्तुनि एव प्राप्यन्ते।
(ख) पूर्वं तु कार्पासेन, चर्मणा, लौहेन लाक्षया मृत्तिकया काष्ठेन वा पदार्थेन निर्मितानि वस्तूनि प्राप्यन्ते स्म।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–
(क) धेनुमाह्वयन्ति (ख) 'दृष्ट्वा' इति पर्यायपदम्
(ग) 'क्षति' इति विशेष्यपदम् (घ) अधुना

४. (क) कस्मिन् निमज्जिताः बाला प्रसन्नाः भवन्ति?
(ख) मार्गे किं दृष्ट्वा बालाः परस्परं वार्तालापं कुर्वन्ति?
(ग) वैभवः प्रचण्डोष्मणा पीडितः कुत निष्क्रामति?
(घ) प्लास्टिकं कस्मै हानिकरं भवति?
(ङ) पर्यावरेण सह कस्य अपि रक्षणीयाः?

५. (क) बहिरागति + अपि (ख) स्मृतिपथम् + आयाति
(ग) सृष्टिः + निखिला (घ) इदानीम् + एव + अवगच्छामि
(ङ) सर्वदा + अवरुद्धः

६. (क) आम् (ख) आम्
(ग) न (घ) आम्
(ङ) न (च) आम्

७. **खण्ड 'क'** **खण्ड 'ख'**

	खण्ड 'क'	खण्ड 'ख'
(क)	सृष्टिः	प्रकृतिः
(ख)	मेघः	वारिदः
(ग)	कार्पासेन	तूलेन
(घ)	लाक्षया	लाक्षातत्वेन
(ङ)	दृष्ट्वा	अवलोक्य

८.

	उपसर्गः	**धातुः**	**प्रत्यय**
(क)	आ	ह्वे	ल्यप्
(ख)		क्री	क्त्वा
(ग)		रक्ष्	अनीयर्
(घ)	आ	गम्	ल्यप्
(ङ)		दृश्	क्त्वा

13. क्षितौ राजते भारतस्वर्णभूमिः
(भारतरूपी स्वर्णभूमि इस धरती पर शोभायमान हो रही है।)

उत्तरमाला

१. (क) खाद्यान्नभाण्डं (ख) स्वर्णवद्
(ग) नदीनां (घ) अणूनां
(ङ) क्षितौ

२. (क) इयं धरा शस्यैः स्वर्णवद् भाति।
(ख) इयं वने दिग्गजानां धरा अस्ति।
(ग) इयं धरा शिल्पिनां, मन्त्राविद्याधारणां भिषक्शास्त्रिणां भूः प्रबन्धेयुतानाम अस्ति।

३. (क) सदैव + अस्ति (ख) शस्यः + अर्धरेयं
(ग) पर्वणाम् + उत्सवानाम् (घ) तटीनाम् + इयम्
(ङ) पूरित + इयम्

४. (क) खाद्यानभाण्डं, यत्र (ख) पृथिव्यस्त्र, महाशक्तिाभिः
(ग) धरेयं, राजते (घ) तथा, तटीनामियं

५.

	मूलधातुः	**विभक्तिः**	**वचनम्**
(क)	कवि	षष्ठी	बहुवचनम्
(ख)	क्षिति	सप्तमी	द्विवचनेम्
(ग)	वन	सप्तमी	एवचनम्
(घ)	शस्य	तृतीया	बहुवचनम्
(ङ)	धरा	प्रथमा	एकवचनम्

६. खण्ड 'क' — खण्ड 'ख'

खण्ड 'क'		खण्ड 'ख'
(क)	पीयूष	(i) अमृतम्
(ख)	धरा	(ii) वसुन्धरा
(ग)	भिषक्	(iii) वैद्यः
(घ)	भूधरः	(iv) पर्वतः
(ङ)	शिखी	(v) मयूरः

14. आर्यभटः
(आर्यभट)

उत्तरमाला

१. (क) आर्यभटः (ख) नौकां
(ग) पूर्वदिशायाम् (घ) पृथिवी
(ङ) सूर्यः

२. (क) आर्यभटीय सिद्धान्ता उपेक्षिता।
(ख) समाजे सामान्यजनाः नूतनानां विचाराणां स्वीकारे काठिन्यम् अनुभवन्ति।
(ग) आर्यभटः पण्डितम्मन्यानाम् उपहासपात्रो जातः।
(घ) पृथिवी स्थिरा वर्तते इति रूढिः आर्यभटः प्रत्यादिष्टा।
(ङ) आर्यभटः विज्ञानपरम्परायाः शिखरपुरुषः आसीत्।

३. **एकपदेन उत्तरत–**
(क) 476 तमे ख्रिस्ताब्दे (ख) आर्यभटीयम्
(ग) पाटलिपुत्रम् (घ) त्रयोविंशति

पूर्णवाक्येन उत्तरत–
(क) आर्यभटस्य योगदानं गणितज्योतिषा सम्बद्धं वर्तते।
(ख) आर्यभटः फलितज्योतिषशास्त्रे न विश्वसिति स्म।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–
(क) निकषा (ख) उत् + लिखितम्
(ग) कर्मभूमिः (घ) आर्यभटः

४. (क) का स्वकीये अक्षे घूर्णति?
(ख) पाटलिपुत्रम् कस्य कर्मभूमिः आसीत?
(ग) कस्य योगदानं गणितज्योतिषा सम्बद्धं वर्तते?
(घ) आधुनिकैः वैज्ञानिकैः कस्य सिद्धान्ते समादरः प्रकटितः?
(ङ) पाटलिपुत्रं निकषा आर्यभटस्य कुत्र आसीत?

५. (क) सूर्यः + अचलः (ख) सिद्धान्तः + अयम्
(ग) ग्रन्थः + अयम् (घ) तथा + एव
(ङ) प्रति + आदिष्टा

६.	**विशेषणानि**		**विशेष्याः**	
(क)	भ्रमन्त्याः		(iii)	पृथिव्याः
(ख)	समागतस्य		(v)	चन्द्रस्य
(ग)	नूतनानाम्		(i)	विचाराणाम्
(घ)	आधुनिकैः		(ii)	वैज्ञानिकैः
(ङ)	गतिशीलायां		(iv)	पृथिव्याम्

७.	**मूलधातुः**	**लकारः**	**पुरुषः**	**वचनम्**
(क)	अस्	लङ्	प्रथमः	एकवचनम्
(ख)	भू	लट्	प्रथमः	एकवचनम्
(ग)	गम्	लट्	प्रथमः	एकवचनम्
(घ)	भू	लङ्	प्रथमः	एकवचनम्
(ङ)	भू	लट्	प्रथमः	बहुवचनम्

८.	**पदानि**		**विलोमपदानि**	
(क)	निकषा		(v)	दूरे
(ख)	नूतनः		(iii)	पुरातनः
(ग)	अचलः		(iv)	चलः
(घ)	स्थिरः		(i)	गतिशीलः
(ङ)	समादरः		(ii)	निरादरः

९. (क) पूर्वदिशायाम् उदेति सूर्यः पश्चिमदिशायां च अस्तं गच्छति।
(ख) 476 तमे ख्रिस्ताब्दे आर्यभटः जन्म लब्धवान्।
(ग) तस्य कर्मभूमिः पाटलिपुत्रमेव आसीत्।
(घ) आर्यभटस्य योगदानं गणितज्योतिषा सम्बद्धं वर्तते।
(ङ) आर्यभटः फलितज्योतिषशास्त्रे न विश्वसिति स्म।
(च) पृथ्वीसूर्ययोः मध्ये समागतस्य चन्द्रस्य छायापातेन सूर्यग्रहणं दृश्यते।
(छ) सः पण्डितंमन्यानाम् उपहासपात्रः जातः।
(ज) अस्माकं प्रथमोपग्रहस्य नाम आर्यभटः इति कृतम्।

१०.	**खण्ड 'क'**		**खण्ड 'ख'**	
(क)	आकलनम्		(vii)	गणना
(ख)	लोके		(vi)	संसारे
(ग)	सूर्यः		(i)	आदित्यः
(घ)	अचलः		(v)	गतिहीनः
(ङ)	वयसि		(iii)	आयौ
(च)	प्रकटितः		(ii)	प्रदर्शितः
(छ)	उपेक्षिताः		(viii)	तिरस्कृता
(ज)	रूढिः		(iv)	प्रथा

15. प्रहेलिकाः
(पहेलियाँ)

उत्तरमाला

१. (क) करिणां (ख) हरिणः
(ग) रामः (घ) कातरः
(ङ) कंसः

२. (क) शीतलवाहिनी गङ्गा काशीतलवाहिनी। (ख) कम्बलवन्तम् बलवन्तं शीतम् न बाधते।
(ग) विद्या विद्वद्भिः सदा वन्द्या। (घ) विष्णुपदं शक्रस्य प्रोक्तम्।
(ङ) युद्धे कातरजनः पलायते।

३. **एकपदेन उत्तरत–**
(क) पक्षिराजः (ख) नारिकेलफलम्

पूर्णवाक्येन उत्तरत–
(क) नारिकेलफलम् जलेन युक्तो अपि न घटः न मेघः।

निर्देशानुसारम् उत्तरत–
(क) शूली, शंकर (ख) गरुडः

४. (क) (1) कस्मात् (2) कुलम्
(3) किं (4) सिंहः
(ख) (1) कं (2) शीतलवाहिनी
(3) के (4) बलवन्तं
(ग) (1) किं (2) कस्य
(3) कथं (4) शक्रस्य

५. (क) कै विद्वद्भिः सदा वन्द्या? (ख) सिंहः कस्य कुलं हन्ति?
(ग) कस्मात् कस्तूरी जायते? (घ) सीता कस्याम् शान्ता आसीत्?
(ङ) कदा तक्रं पेयम्?

६. (क) कः + हन्ति (ख) वृक्षः + अग्रवासी
(ग) प्र + उक्तम् (घ) त्वम् + वस्त्रधारी
(ङ) गुणः + उत्तम

७. (क) न (ख) आम्
(ग) न (घ) आम्
(ङ) न (च) आम्

८.

	मूलशब्दः	विभक्तिः	वचनम्
(क)	मृग	पंचमी	एकवचनम्
(ख)	विद्वस्	तृतीया	बहुवचनम्
(ग)	शक्रं	षष्ठी	एकवचनम्
(घ)	किं	षष्ठी	एकवचनम्

९. **खण्ड ‘क’** — **खण्ड ‘ख’**

(क)	वन्द्या	(ii)	वन्दनीया
(ख)	हन्ति	(v)	मारयति
(ग)	पक्षिराजः	(iv)	वैनतेयः
(घ)	अभूत्	(vi)	अजायत
(ङ)	उक्तम्	(i)	कथितम्
(च)	दुर्लभम्	(iii)	कठिनम्

व्याकरण

16. वर्णविचारः

(उच्चारणस्थानानि)

उत्तरमाला

१. (क) मूर्धा (ख) ब
(ग) इ (घ) ड
(ङ) कण्ठः

२. (क) कण्ठः (ख) नासिका
(ग) ओष्ठौ (घ) दन्ताः
(ङ) तालु

३. (क) दन्ताः (ख) मूर्धा
(ग) दन्तोष्ठौ (घ) ञ्
(ङ) कण्ठः

४. (क) आम् (ख) न
(ग) आम् (घ) न
(ङ) आम्

५. (क) अ + ष् + ट् + आ + ध् + य् + आ + य् + ई
(ख) य् + अ + द् + य् + अ + प् + इ
(ग) आ + श् + ई + र् + व् + आ + द् + अः
(घ) क + ऋ + ष् + अ + क् + अः
(ङ) प् + र् + अ + य् + अ + त् + न् + अः
(च) प् + अ + र् + ई + क् + ष् + आ
(छ) प् + उ + स् + त् + अ + क् + अ + म्
(ज) ल् + अ + क्ष् + य् + अ + म्

६. (क) श्रीमान् (ख) त्रीणि
(ग) कलङ्कः (घ) वर्गम्
(ङ) सम्राट (च) चन्द्रमा
(छ) अभ्यासः (ज) द्रष्टुम
(झ) मन्त्री (ञ) प्रतीक्षा

17. सन्धिः

उत्तरमाला

१. (क) मनोहरः (ख) यद्यपि
(ग) छात्रायान्ति (घ) अंकितः
(ङ) सज्जनः (च) उल्लेख
(छ) कथैव (ज) स्वागतम्
(झ) मात्राज्ञा (ञ) पुस्तकालयः

२. (क) एत् + श्रुत्वा (ख) विद्या + अर्थी
(ग) कः + अपि (घ) सुर + ईशः
(ङ) दिक् + अम्बर (च) वृक्ष + छाया
(छ) भो + अने (ज) नै + अकः
(झ) भानु + उदयः (ञ) महा + ईशः
(ट) हित + उपदेशः

३. (क) हरये अयादि
(ख) हिमालयः दीर्घ
(ग) यद्यपि यण्
(घ) प्रभोऽत्र पूर्वरूप
(ङ) अन्वय यण्
(च) भ्रात्रादेशः यण्
(छ) तच्चित्रम् व्यंजन
(ज) दण्डः व्यंजन
(झ) वाङ्मयम् व्यंजन
(ञ) नमस्ते विसर्ग

४. (क) तथा + एव (ख) इतस्ततः
(ग) मुनीशः (घ) सः + अपि
(ङ) मत् + छरः (च) नदीशः
(छ) तच्चित्रम् (ज) कण्ठः
(झ) सदा + एव (ञ) श्रुतिगच्छति

५. (क) वागीश — (ख) उल्लासः
(ग) सरोवरः — (घ) गुरु + आदेशः
(ङ) सत् + जन — (च) पौ + अकः
(छ) सु + आगतम् — (ज) भानूदयः
(झ) विद्यालयः — (ञ) प्रति + एकम्

18. शब्दरूप प्रकरणम्

उत्तरमाला

१. (क) साधोः — (ख) पितृन
(ग) मुन्योः — (घ) नद्याः
(ङ) मधुभ्याम् — (च) मातरि
(छ) लतानाम् — (ज) कविषु

२. (क) षष्ठी/सप्तमी — एकवचनम्
(ख) सप्तमी — एकवचनम्
(ग) चतुर्थी — एकवचनम्
(घ) पञ्चमी — एकवचनम्
(ङ) तृतीया — एकवचनम्
(च) सप्तमी — एकवचनम्
(छ) चतुर्थी — एकवचनम्
(ज) चतुर्थी — एकवचनम्
(झ) चतुर्थी — बहुवचनम्
(ञ) पञ्चमी/षष्ठी — एकवचनम्

३. (क) मधुनः — (ख) मातृभिः
(ग) लतायाः — (घ) नद्यै
(ङ) पित्रोः — (च) गच्छता
(छ) विद्वांसो — (ज) राज्ञः

४. (क) मुनयः — (ख) कमलानि
(ग) गुरवे — (घ) भानुम्
(ङ) मधुना — (च) पित्रा
(छ) मातुः — (ज) नद्याः
(झ) वृक्षेषु — (ञ) नद्याम्

५. (क) लतायाः — (ख) खगे
(ग) बसयानेन — (घ) मात्रे
(ङ) नदीभ्यः — (च) वाटिकायां

	(छ) नद्यः	(ज) वृक्षे	
	(झ) नद्याम्	(ञ) गंगायाः	
६.	(क) गच्छन्	(ख) राज्ञि	
	(ग) राजस्य	(घ) भवतः	
	(ङ) विद्वांसः	(च) विद्वान्	
	(छ) आत्मानः	(ज) भवतः	
	(झ) गच्छन्तम्		

19. शब्दरूपाणि

(सर्वनाम)

उत्तरमाला

१.	(क) तया	(ख) युष्मत्
	(ग) कस्य	(घ) एषु
	(ङ) आवयोः	(च) काः
	(छ) त्वयि	(ज) ते

२.	(क)	तस्मात्	ताभ्याम्	तेभ्यः
	(ख)	कस्याः	कयोः	कासाम्
	(ग)	एषः	एतौ	एते
	(घ)	मयि	आवयोः	अस्मासु
	(ङ)	कम्	कौ	कान्
	(च)	तुभ्यम्	युवाभ्याम्	युष्मभ्यम्
	(छ)	माम्	आवाम्	अस्मान्
	(ज)	किम्	के	कानि
	(झ)	किम्	के	कानि
	(ञ)	तया	ताभ्याम्	ताभिः

३.	(क)	अस्मद्	तीनों लिंगों में समान	सप्तमी	एकवचनम्
	(ख)	युष्मद्	तीनों लिंगों में समान	तृतीया	एकवचनम्
	(ग)	किम्	पुंल्लिगः	तृतीया	एकवचनम्
	(घ)	अस्मद्	तीनों लिंगों में समान	चतुर्थी	एकवचनम्
	(ङ)	इदम्	स्त्रीलिंग	सप्तमी	एकवचनम्
	(च)	तद्	पुंल्लिगः	चतुर्थी	एकवचनम्
	(छ)	किम्	पुंल्लिगः	षष्ठी	बहुवचनम्

(ज)	अस्मद्	तीनों लिंगों में समान	पंचमी	बहुवचनम्
(झ)	युष्मद्	तीनों लिंगों में समान	षष्ठी	बहुवचनम्
(ञ)	अस्मद्	तीनों लिंगों में समान	षष्ठी	बहुवचनम्

४. (क) अस्मिन् (ख) तस्याः
(ग) कस्मै (घ) तव
(ङ) अनेकानि (च) युष्मभ्यम्
(छ) मम (ज) केषाम्
(झ) अस्माकं (ञ) तुभ्यम्

५. (क) तुभ्यं (ख) ताः
(ग) तव (घ) अस्माकं
(ङ) कस्मिन् (च) एतानि
(छ) त्वया (ज) अस्याम्
(झ) सा (ञ) एषा

20. संख्यावाचकशब्दः

उत्तरमाला

१. (क) एकत्रिंशत् (ख) पञ्च
(ग) पञ्चाशत (घ) एकादश
(ङ) द्वाविंशति (च) सप्तदश
(छ) शतम् (ज) एकोनविंशति

२. (क) पञ्च (ख) एकः
(ग) द्वौ (घ) तिस्रः
(ङ) सप्त (च) दश
(छ) शतम् (ज) चत्वारि
(झ) नव (ञ) द्वादश

३. (क) त्रयः (ख) पञ्च
(ग) चत्वारि (घ) चतस्रः
(ङ) शतम् (च) अष्टादश
(छ) पञ्चदश (ज) तिस्र
(झ) चत्वारः (ञ) दश

४.	(क) द्वौ	(iii) बालकौ
	(ख) चत्वारि	(i) पुष्पाणि
	(ग) तिस्रः	(vi) बालिकाः
	(घ) द्वे	(ii) मित्रे
	(ङ) एका	(iv) गायिका
	(च) पञ्च	(v) पाण्डवाः

21. धातुरूपाणि

उत्तरमाला

१.	(क)	पा (पिब्)	लृट्	उत्तम	बहुवचनम्म्
	(ख)	अस्	लोट्	प्रथमः	एकवचनम्
	(ग)	कृ	लोट्	प्रथमः	बहुवचनम्
	(घ)	मुद्	लोट्	प्रथमः	बहुवचनम्
	(ङ)	नम्	विधिलिङ्	प्रथमः	बहुवचनम्
	(च)	पा (पिब्)	लङ्	उत्तमः	द्विवचनम्
	(छ)	खाद्	विधिलिङ्	उत्तमः	एकवचनम्
	(ज)	गम्	लङ्	प्रथमः	बहुवचनम्
	(झ)	नम्	लृट्	मध्यमः	द्विवचनम्

२.	(क) सन्तु	(ख) इच्छावः
	(ग) क्रीडेः	(घ) स्मरिष्यन्ति
	(ङ) नमिष्यामि	(च) भक्षतम्
	(छ) अवदाम	(ज) स्थास्यतः
	(झ) लिखथ	(ञ) अजिघ्रम्
३.	(क) पास्यति	(ख) पठिष्यति
	(ग) अनृत्यत्	(घ) चलन्ति
	(ङ) क्रीडथः	(च) नमतम्
	(छ) वदेयुः	(ज) हसाव
४.	(क) पृच्छतु	(ख) लेखिष्यामि
	(ग) नंस्यामः	(घ) अनृत्यत्
	(ङ) गमिष्यसि	(च) कुर्याम

(छ) लभन्ताम् (ज) रोचन्ते
(झ) भज (ञ) पक्ष्यति

५. (क) अगच्छत् (ख) सन्ति
(ग) लेखिष्यामः (घ) याचन्ति
(ङ) अवसत् (च) पठेयुः
(छ) भवन्तु (ज) भवेत्
(झ) आसीत् (ञ) अपिबत्

22. कारक तथा उपपद विभक्ति

उत्तरमाला

१. (क) के द्वारा — (i) करण तृतीया
(ख) में, पर — (ii) अधिकरण सप्तमी
(ग) हे, भो, अरे — (iii) संबोधन
(घ) का, के, की — (iv) संबंध षष्ठी
(ङ) को — (v) कर्म द्वितीया
(च) से अलग — (vi) अपादान पंचमी
(छ) के लिए — (vii) सम्प्रदान चतुर्थी
(ज) ने — (viii) कर्ता प्रथमा

२. (क) तृतीया बहुवचनम्
(ख) तृतीया एकवचनम्
(ग) सप्तमी एकवचनम्
(घ) पञ्चमी बहुवचनम्
(ङ) षष्ठी बहुवचनम्
(च) चतुर्थी एकवचनम्
(छ) चतुर्थी एकवचनम्
(ज) षष्ठी एकवचनम्
(झ) तृतीया एकवचनम्
(ञ) षष्ठी/सप्तमी द्विवचनम्

३. (क) पठनेन (ख) तडागम्
(ग) शिवाय (घ) गृहात्
(ङ) पठने (च) विद्यालयं

(छ) पुत्रे (ज) स्वगृहं
(झ) कंसाय (ञ) वृक्षस्य

४. (क) मयि (ख) ग्रामं
(ग) रावणाय (घ) कवीनां
(ङ) कोलाहलेन (च) मातरं
(छ) भोजनं (ज) रामेण
(झ) वीणावादने (ञ) मार्गम्

23. समय लेखनम्

उत्तरमाला

१. (क) त्रिवादनम् (ख) सपादं-अष्टवादनम्
(ग) पादोननववाद्नम् (घ) द्वादशवाद्नम्
(ङ) सार्धद्विवादनम्

२. (क) रमा प्रातः सार्धपञ्चवादनम् उत्तिष्ठति।
(ख) सा अष्टवादनम् विद्यालयं गच्छति।
(ग) सा अपराह्ने सपादत्रिवादनम् आगच्छति।
(घ) सा अपराह्ने चतुर्वादनम् च गृहकार्यं करोति।
(ङ) रमा सायं पञ्चवादनम् क्रीडति।

३. **(क)** (क) मोहनः सार्धसप्तवादने विद्यालयं गच्छति।
(ख) सोहन पादोनद्विवादने विद्यालयात् आगच्छति।
(ग) सीता प्रातः सपादपञ्चवादने उतिष्ठति।
(घ) सा प्रातः पादोनषट्वादने ईश्वरं भजति।
(ङ) सुरेशः सायं चतुर्वादने गृहकार्यं करोति।
(च) पूजा प्रातः षट्वादने देवालयं गच्छति।
(छ) रमेशः सार्धचतुर्वादने व्यायामं करोति।
(ज) रीमा सपादएकवादने भोजनं पचति।
(झ) सा सायं सार्धपञ्चवादने भ्रमणाय गच्छति।
(ञ) सोहनः सायं पादोनपञ्चवादने क्रीडति।

(ख) (क) पञ्च (ख) पादोनअष्ट
(ग) सपादद्वि (घ) सार्धत्रि
(ङ) सार्धषट्

24. वाच्य परिवर्तनम्

उत्तरमाला

१. (क) त्वया पत्रं लिख्यते। (ख) तेन विद्यालयं गच्छयते।
(ग) एकः चन्द्रेण तमः हन्त्यज्ञे। (घ) बालिकाभ्याम् फलं खाद्यते।
(ङ) ताभिः कार्यं कुर्वत्यते। (च) बालकेन जलं पिब्यते।
(छ) मोहनेन गीतं गायत्यते। (ज) बालिकाया कथां पठयते।
(झ) छात्रा प्रश्नं पृच्छति। (ञ) कृष्णेन लेखं लिख्यते।

२. (क) रामः गीतं गायति। (ख) अहम् ईश्वरं नमामि।
(ग) छात्रः पुस्तकं पठति। (घ) मोहनः लेखं लिखति।
(ङ) रमा कार्यं करोति। (च) छात्राणि विद्यालयं गच्छति।
(छ) त्वं कन्दुकेन क्रीडसि। (ज) अहं पत्रं लिखामि।
(झ) मेघाः जलं वृषन्ति। (ञ) क्रुध् ज्ञानं नश्यति।

३. (क) छात्रेण पठयते। (ख) बालकैः हस्यते।
(ग) त्वया क्रीड्यते। (घ) मयूरे नृत्यंत।
(ङ) बालकैः गम्यते। (च) खगेन उत्पतन्यते।
(छ) बालकेन गम्यते। (ज) कृष्णेन लिख्यते।
(झ) लतया गाययते।

४. (क) मोहनेन पुस्तकं पठ्यते। (ख) बालिकया जलं पिब्यते।
(ग) सः हसति। (घ) रामेण पाठं स्मर्यत्य।
(ङ) सोहनः लेखं लिखति। (च) त्वया कन्दुकेनं क्रीड्यते।
(छ) बालकः गच्छति। (ज) अहम् हसति।
(झ) तैः विद्यालयं गम्यते। (ञ) छात्राणि भ्रमन्ति।

25. अव्ययपदानि

उत्तरमाला

१. (क) इतस्ततः (ख) उच्चैः
(ग) तीव्रं (घ) ह्यः
(ङ) बहिः

२. (क) उच्चैः (ख) पुरत
(ग) विना (घ) कदा
(ङ) प्रातः

३. (क) इतस्ततः (ख) श्वः
(ग) अद्य (घ) प्रति
(ङ) इदानीं

४. (क) इतस्ततः (ख) कदा
(ग) कदापि (घ) यथा, तथा
(ङ) सर्वत्र

26. समास प्रकरणम्

उत्तरमाला

१.	(क) नगरस्य समीपम्	अव्ययीभाव
	(ख) फलानां अभावः	अव्ययीभाव
	(ग) बलम् अनतिक्रम्य	अव्ययीभाव
	(घ) रुपस्य योग्यम्	अव्ययीभाव
	(ङ) चित्रणां सम्पत्ति	अव्ययीभाव
	(च) गृहम् गतः	तत्पुरुष
	(छ) पाठानांशाला	तत्पुरुष
	(ज) रामः च लक्ष्मणः च	द्वन्द्व
	(झ) सप्तनां दिनानां समाहार	द्विगु
	(ञ) कार्ये कुशलः	तत्पुरुष
२.	(क) अधिकुम्भम्	अव्ययीभाव
	(ख) उपगुरुम्	अव्ययीभाव
	(ग) महात्माः	बहुव्रीहि
	(घ) दशाननः	बहुव्रीहि
	(ङ) पाणीपादौ	द्वन्द्व
	(च) वृक्षं पतितः	तत्पुरुष
	(छ) अधिजलम्	अव्ययीभाव

(ज) पुरुषसिंहम् कर्मधारय
(झ) प्रतिक्षणं अव्ययीभाव
(ञ) रथस्य पश्चात् अव्ययीभाव

३. (क) (स) कन्दौ च मूलौ च फलौ च
मुनयः कन्दौ च मूलौ च फलौ च खादन्ति।
(ख) (ब) रामसीतौ
रामसीतौ वनं गच्छत।
(ग) (अ) पाणीपादौ
भोजन समये पाणीपादौ प्रक्षालयतः।
(घ) (अ) नीलः कण्ठः यस्य सः
नीलः कण्ठः यस्य सः (शिव) हिमालये तपते।
(ङ) (द) पञ्चवटीम्
पञ्चवटीम् नासिकक्षेत्रे अस्ति।
(च) (ब) चन्द्रमुखम्
सुभद्रा चन्द्रमुखम् अस्ति।
(छ) (स) उपयमुनम्
दिल्लीनगरं उपयमुनम् अस्ति।
(ज) (ब) दिनं दिनं प्रति
बालकः प्रतिदिनम् उद्याने विहरति।
(झ) (अ) सस्नेहम्
माता सस्नेहं प्रविशति।

४. (क) मातापितरौ आगच्छतः।
(ख) दशाननः सीताम् अहरत।
(ग) नगरस्य समीपं नदी वहति।
(घ) शक्तिम् अनतिक्रम्य कार्यं कर्तव्यम्।
(ङ) सः उपवृक्षं तिष्ठति।
(च) सरोवरे नीलं च तद् कमलम् शोभन्ते।
(छ) अधिकुम्भं रचयति।
(ज) मम भगिनी न शिक्षिता अस्ति।
(झ) महात्माः परोपकारी भवति।
(ञ) रामः मृगस्य पश्चात् धावति।

27. प्रत्यया:

उत्तरमाला

१. (क) खादत:
(ख) नमनीयम्
(ग) सेवमान:
(घ) पठन्
(ङ) शीलवत्
(च) दिनिक:
(छ) गत्वा
(ज) नायिका
(झ) रक्षितुम्
(ञ) ज्ञानणि

२. (क) हस + क्तवतु
(ख) गुण् + ई
(ग) गोप + ई
(घ) पठ् + अनीयर्
(ङ) मूष + इका
(च) नाव + टाप्
(छ) इति + हासिक:
(ज) स्मृ + अनीयर्
(झ) भ्रम् + तुमुन्
(ञ) ज्ञा + क्त्वा
(ट) प्र + नम् + ल्यप्
(ठ) वच् + क्त्वा
(ड) निर् + गम् + ल्यप्
(ढ) गम् + क्त
(ण) सह् + शानच्
(त) खाद + तुमुन्
(थ) ग्रह + क्त्वा
(द) आ + गम् + ल्यप्
(ध) सह + तुमुन्
(न) आ + दा + ल्यप्

३. (क) पठ् + क्त्वा
(ख) पठ् + तुमुन्
(ग) चतुर + टाप्
(घ) पठ् + अनीयर्
(ङ) क्रीडित्वा
(च) पठन्
(छ) गायक + टाप्
(ज) शक्तिवत्
(झ) कृ + क्त्वा
(ञ) सम् + पूज् + ल्यप्
(ट) गम् + क्त
(ठ) दृश् + क्त्वा
(ड) महत् + तल्
(ढ) गुण + णिनि
(ण) शीतलता

28. अशुद्धिशोधनम्

उत्तरमाला

१. (क) क. बालकाः विद्यालयं गच्छन्ति। ख. मयूरौ उद्याने नृत्यतः।
ग. त्वं पुस्तकं पठसि। घ. अहं भोजनं खादामि।
ङ. भवान् कुत्र गच्छति।

(ख) क. सः लेखं लिखसि। ख. भवान् विद्यालयं गच्छति।
ग. मोहनः सत्यं वदति। घ. अहं गीतं गायामि।
ङ. वृक्षात् पत्राणि पतन्ति।

(ग) क. वृक्षात् फलानि पतन्ति। ख. सः मम मित्रम् अस्ति।
ग. अहं पाठं पठामि। घ. मम गृहं सुन्दरम् अस्ति।
ङ. सीता: रामस्य प्रिया अस्ति।

(घ) क. सर्वाः बालिकाः गच्छन्ति। ख. उद्याने सुन्दरा पुष्पाणि विकसन्ति।
ग. सः निपुणः बालकः अस्ति। घ. चतुरा बालिका पठति।
ङ. गुरुवासरे पीतं वस्त्रं धारय।

(ङ) क. शिवस्य त्रीणि नेत्राणि सन्ति। ख. पाण्डवाः पञ्च आसन्।
ग. एका कन्या पठति। घ. मम पार्श्वे शतम् पुस्तकानि सन्ति।
ङ. त्रयः बालकाः गच्छन्ति।

(च) क. अहं ह्यः विद्यालयं गच्छामि। ख. सुरेशः लेखं लिखति।
ग. साः श्वः आगच्छति। घ. बाला भोजनं पचति।
ङ. मोहनः श्वः श्रीनगरं अगच्छत्।

(छ) क. अश्वः पादै धावति। ख. गुहां बहिः वृक्षः अस्ति।
ग. माता पुत्रे स्निह्यति। घ. देवालयं परितः वृक्षाः सन्ति।
ङ. गङ्गा हिमालयात् प्रभवति।

२. (क) बालिकाः विद्यालयं गच्छन्ति। (ख) अहं पुस्तकं पठामि।
(ग) भिक्षुकः नेत्रेण काणः अस्ति। (घ) सर्वेः बालकाः क्रीडन्ति।
(ङ) कक्षायां तिस्रः बालिकाः सन्ति। (च) बालकाः पाठं पठन्ति।
(छ) ताः गीतं गास्यन्ति। (ज) उद्याने सुन्दरा पुष्पाणि सन्ति।
(झ) मह्यम् संस्कृतं रोचते। (ञ) रामायणं ममं प्रियं पुस्तकम् अस्ति।
(ट) सः बालकः खादति। (ठ) त्वं कुत्र गच्छसि।
(ड) ताः महिलाः गृहं गचछन्ति। (ढ) युवां गुरून् नमथ।
(ण) भवान् कुत्र गच्छति।